

Універсальныя міфалагемы ў творах беларускіх празаікаў: міфалагема кола

К.В. КУШНАРОВА

У артыкуле разглядаецца міфалагема кола ў творах беларускіх пісьменнікаў.

Ключавыя словы: матыў, міфалагема, персанаж.

The article studies the “circle” mythologeme in the works of Belarusian authors.

Keywords: motive, mythologeme, character.

Літаратура заўсёды звярталася да міфалогіі, прычым не толькі ў сувязі з жанрава-тэматычнымі запатрабаваннямі. Міфалогія – гэта канцэтрацыя сімвалізаванага вопыту папярэдніх пакаленняў. Таму пісьменнікі час ад часу звяртаюцца да гэтага вопыту, каб вырашыць праблемы сучаснай ім рэальнасці, узнавіць правілы паводзін у той ці іншай сітуацыі, знайсці падтрымку, падцверджанне сваім меркаванням. Зварот да міфалагічнай свядомасці народа як часткі культурнай спадчыны ўзбагачае тканіну мастацкіх твораў, уключаючы ў іх структуру разнастайныя міфалагемы, многія з якіх з’яўляюцца сюжэтаўтваральнымі.

Тэрмінам ‘міфалагема’ (паняцце ўпершыню ўзгадваецца ў манаграфіі К. Юнга і К. Керэны “Уводзіны ў сутнасць міфалогіі”, 1941) звычайна пазначаюць універсальныя міфалагічныя сюжэты, вобразы, сцэны, якія шырока распаўсюджаны ў культурах розных народаў, а таксама свядома запазычаныя міфалагічныя матывы, перанесеныя ў свет мастацкай культуры.

Універсальная для еўрапейскай культуры міфалагема кола суадносіцца не толькі з мадэллю светабудовы (круг-кола з Сусветным Дрэвам у цэнтры), але і, згодна з народнымі ўяўленнямі, сімвалізуе жыццёвы шлях чалавека, што “ўтварае замкнёнае кола, якое валодае сакральнай і магічнай сілай” [9, с. 450]. Згодна з энцыклапедыяй “Беларускі фальклор” сімвал кола з’яўляецца таксама і “асновай успрыняцця і асэнсавання часу” [2, с. 739]. Значнасць міфалагемы кола вынікае са шматаспектнасці самога паняцця. Колам называюць усё, што мае форму круга, які лічыцца самай дасканалай фігурай. У той жа час кола – гэта сімвал бяскончасці, што выражае ідэю паўтаральнасці ў часе, вечнага руху.

Своеасаблівай формулай глыбокага мастацкага сэнсу твора з’яўляецца назва рамана З. Дудзюк “Кола Сварога”. Як бачым, ўмоўна яе можна разлажыць на дзве вобразныя адзінкі. Першая з іх – кола – мае непасрэднае дачыненне да тэмы нашага даследавання.

У тэксце рамана ўзгадваецца некалькі фігур, якія нагадваюць кола па форме: Яйка Залатое, Сонца, востраў Буян. Кожная з пералічаных адзінак вылучаецца важкасцю значэння: Залатое Яйка прадстае як першапачатак, “маці” першага з багоў – Рода; Сонца – выпраменьвае святло і цяпло, даруе жыццё ўсяму жывому; востраў Буян – абжытая прастора, правобраз адначасова і хаты, і зямнога выраю. Кола – гэта і пэўная сацыяльная група, аб’яднаная нейкімі сувязямі. У дадзеным тэксце – гэта багі, якіх яднае не толькі роднаскасць паводле паходжання і шматлікія сваяцкія адносіны, а перад усім агульная функцыя – прыносіць карысць Сварзе, то бок Сусвету, пра які яны павінны клапаціцца, кожны ў сваёй галіне дзейнасці.

Кола – гэта таксама і сімвал абнаўлення і ў той жа час нязменнасці тых істотных момантаў, якія складаюць сутнасць жыцця на Зямлі. У тэксце: “...а Кола Сваргі круціцца далей, адлічвае пачатак новай эры...” [4, с. 122]. Як вынікае, кола ў рамана-рэканструкцыі сімвалізуе тое трывалае, што будзе перанесена з мінулага ў будучыню. Кола ёсць тое, што акаляе, замыкаецца вакол чаго-небудзь. У творы гэтым цэнтрам з’яўляецца Сварог, што бачна з самой назвы рамана.

Сварог, або Белабог, – фігура міфалагічная. Да яго ставіліся як да бацькі – прасілі яго парады, чакалі блаславення на нейкія справы, і тым не менш, хоць ён і знаходзіцца ў цэнтры

кола, усё ж месца, якое ён займае, не з'яўляецца нейкім прывілеяваным – ён не ўладарыць сярод багоў. Белабог падпарадкоўваецца тым жа законам, што і іншыя багі, ён не змяняе правілы на сваю карысць, тым больш не парушае іх. Такім чынам, і цэнтр політэічнай сістэмы і ўсе кампаненты яе раўназначныя, таму што знаходзяцца на роўнай адлегласці ад цэнтра, утвараючы ўстойлівае кола.

Спецыфічным з'яўляецца ўжыванне міфалагемы кола ў цыкле апавяданняў Л. Рублеўскай “Старасвецкія міфы гарада Б*”. Гэтае выкарыстанне хоць і не знаходзіцца на паверхні, але не траціць ад гэтага сваё значэнне. У творах цыклу перапрабляюцца старажытнагрэчаскія міфы, якія не маюць паміж сабой нічога агульнага: ні месца, ні час дзеяння, ні галоўных персанажаў. У аснове кожнага з твораў ляжыць грэчаскі міф, вынесены ў эпіграф. Гэтым самым спачатку задаецца сцэнар, які потым праецыруецца на сучаснасць (пачатак ХХ ст.) і там жа вырашаецца. Класічная міфалагічная сітуацыя рэалізуецца ў будзёна-жыццёвым часе правінцыйнага горада, што прымушае ўносіць пэўныя карэктывы ў строгую зададзенасць антычнай гісторыі. Творы аб'яднаны цыклічным бытавым часам, асноўнай характарыстыкай якога з'яўляецца адсутнасць падзей. Замест апошніх персанажаў ажыццяўляюцца спрадвечныя дзеянні, паўтаральнасць якіх забяспечвае нязменнасць бытавога ўкладу.

У аснову сюжэта апавяданняў пакладзены надзвычайныя для правінцыйнага гарадка падзеі, але іх адметнасць губляецца ў цыклічнасці часу, якая не дазваляе змяніць парадак рэчаў, усталяваных раз і назаўсёды. Такім чынам, Горад Б* з'яўляецца сукупнасцю асучасненых класічных жыццёвых мадэляў, якія групуюцца вакол аўтара. Пачатак і канец твораў злучаны адзін з адным, таму першае і фінальнае звенні вылучыць нельга. Сімвалізаванае значэнне кожнага з іх дапамагае чытачу вызначыць сваё месца ў сённяшнім дні, не згубіцца ў хуткай змене падзей.

Атмасфера правінцыйнага гораду пануе і ў большасці твораў Алены Брава, якія таксама маюць кальцавую кампазіцыю. Замкнёнае кола, па якім рухаюцца гераіні пісьменніцы, прымушае іх шматкроць паўтараць адны і тыя ж дзеянні, звяртацца да аднолькавых сітуацый. Заяўленае на пачатку твора “Каменданцкі час для ластавак” растанне гераіні аповесці з мужам надае апісанню іх стасункаў налёт прадвырашанасці лёсу, непазбежнасці спраўджання наканаванага. Алеся спрабуе збегчы ад беларускай рэчаіснасці на Кубу, але спроба разбурыць кола жыццёвай схемы прыводзіць да супрацьлеглага выніку – яна трапляе ў сітуацыю ідэнтычную яе мінуламу, ад якога спрабавала пазбавіцца.

Апісанні перажывання страху фізічнага падзення, што ўзнікае ў гераіні аповесці “Імя ценю – святло”, калі яна знаходзіцца ў шматлюдных месцах, чаргуюцца з тымі падрабязнасцямі існавання, якія спадарожнічаюць і групуюцца вакол фабіі, бо ўсё жыццё жанчыны робіцца нябачнай арэнай змагання з уласным целам, што прыводзіць да катастрофы якраз у момант вельмі блізкай перамогі. Кальцавая кампазіцыя твора, бясконцае вяртанне да адных і тых жа або падобных сітуацый/сцэнараў развіцця падзей стварае ўражанне руху па замкнёным коле, вырвацца з якога магчыма толькі цаною неймаверных высілкаў.

Зацyklенасць на адной ідэі прыводзіць да непазбежнай жыццёвай катастрофы гераіню рамана пісьменніцы “Менада і яе сатыры”. Узятая ў якасці прыкладу кніжныя ўзоры, слепа перанесеныя на асабісты лёс, прыводзяць да паўтарэння адной і той жа сітуацыі з кожным новым каханым, з якім Юлія спрабуе забыцца аб нязначнасці ўласнага існавання. Вобраз Менады, якая танчыць з сатырамі, з'яўляецца ў творы не аднойчы, апошні раз у выглядзе пано з міфалагічнай сцэнкай, разглядаючы якое гераіня здагадаецца, што кола яе жыцця замкнулася.

Літаратура і жыццё ўяўляюцца аўтарам адбіткамі ў пастаўленых адно насупраць другога люстэрках, якія замыкаюць рэчаіснасць у своеасаблівае кола. Гэты ж вобраз узнікае у раманах, калі пабудаваныя паралельна аднолькавыя шэрыя дамы, у адным з якіх атрымлівае кватэру гераіня, нагадваюць шэраг люстэркаў, паміж якімі ўтвараецца “метафізічны калідор” з досыць спецыфічнымі ўласцівасцямі: бяследна знікаюць жывёлы, а рэчы наадварот кожны раз аказваюцца на адным і тым жа месцы. Люстэрка ў творах пісьменніцы вельмі часта з'яўляецца змяшчальнікам часу, што можа гніць, як зацягнутая цінай багна, і тады яно адлюстраввае “вобраз бессмяротнасці, бо там, дзе час спыніўся, смерці няма” [3, с. 23]. Па-сутнасці

ў кожным сваім творы пісьменніца спрабуе адказаць на адно і тое ж пытанне: ці магчыма знайсці выйсце з таго кола безвыходнасці, у якое трапілі гераіні з прычыны непрымання сябе такімі, якія яны ёсць?

Даволі цікава міфалагема кола ўвасоблена ў рамане А. Наварыча “Літоўскі воўк”. Матыў замкнёнага кола у творы прысутнічае, па-першае, у эпізодах пераўтварэння чалавека ў ваўкалака, па-другое, у пабудове твора. Разгледзім першы выпадак. Чалавек пераўтвараецца ў ваўкалака і наадварот. Гэты працэс можна ўявіць як замкнёнае кола, якое вельмі цяжка парушыць, бо пераўтварэнне адбываецца пастаянна, у пэўнай ступені перыядычна і бесперапынна. Раман прасякнуты матывам параўтварэння амаль ад пачатку і да канца.

Але матыў кола ўвасоблены і ў самім прынцепа пабудовы твора. Раман пачынаецца і заканчваецца адным і тым жа эпізодам. Гэта значыць, што ўсе падзеі твора не маюць поўнага вырашэння. Вельмі важным з’яўляецца пачатак рамана, дакладней, першая частка першага раздзела – “Пагрызеная лапа, або ўсё наадварот”. Тут распавядаецца аб тым жа самым, што і ў апошняй частцы, але воўк і чалавек памяняліся месцамі. За прэнтамі сядзіць менавіта чалавек. Кола раманага дзеяння замыкаецца і застаецца нязменным.

Раман у апавяданнях Я. Сіпакова “Зубрэвіцкая сага” з’яўляецца своеасаблівай спробай стварэння сямейнай хронікі, якая ўспрымаецца як гісторыя агульнабеларуская. Шаснаццаць адрозных у тэматычным, жанравым і стыльвым плане аповедаў, якія складаюць твор, аб’ядноўваюцца ў адну гісторыю па прынцепа нанізвання на адзін ланцужок. У цэнтры кола з апавяданняў знаходзіцца асоба аўтара-наратора, які прысутнічае ў тэксце кожнага з апавяданняў заўвагамі тыпу: “Не ведаю, чаму, аднак усё гэта, пра што раскажу, я чамусьці так добра помню, быццам бы тое, што адбывалася тады, бачыў на ўласныя вочы” [8, с. 3].

Большасць фрагментаў твора мае своеасаблівы зачын, дзе змяшчаецца інфармацыя пра крыніцу паведамлення (успамін некага з родзічаў, або напаўфальклорныя звесткі пра пэўную падзею з жыцця вёскі, уласнае ўяўленне аўтара, якое мадэлюе яркую рэальнасць даўніх часоў) і фінал, у якім раскажваецца пра наступствы падзей і утрымліваюцца звесткі пра нашчадкаў, якія пайшлі ад прашчураў-герояў гісторый. Такая кампазіцыя твораў звязвае іх у адну нізку ідэяй бясконцага працягу жыцця, дзе мінулае з’яўляецца неад’емным кампанентам сучаснасці, з’ядноўваючыся з ёю трывалымі сувязямі. У творы, падзеі якога ахопліваюць час ад дагістарычнага палявання на мамантаў да падзей Другой сусветнай вайны, вяртанне да таго, што ўжо адбылося, узбагачае цяперашняе, надае яму аб’ёмнасць.

Асоба аўтара аб’ядноўвае ў адну нізку адрозныя фрагменты тэксту і ў рамане-эсэ А. Федарэнкі “Мяжа”. Аповед ў творы вядзецца згодна з зададзенай пісьменнікам пяцічленнай схемай: “уступ, падрыхтоўка, кавалачак мастацкага, абагульненне, вынік” [10, с. 8]. Гэтыя фрагменты тэксту аб’яднаныя ў мастацкае адзінства пачуццёва-эмацыянальнымі планам аўтарскага выражэння. Адначасова з аналізам-ацэнкай падзей падаецца і работа па стварэнні самога рамана, як узнікла задума, якім чынам арганізавалася яго структура. Каментарыі і разважанні, якімі суправаджаецца кожная аўтабіяграфічная падзея або ўрывак мастацкага тэксту, нясуць на сабе не толькі функцыю тлумачэння, але і звязваюць паміж сабой гэтыя разнародныя фрагменты, надаюць ім сістэмны характар, падводзячы пад агульны знамянальнік цяперашняй жыццёвай і творчай сталасці. Структурнымі элементамі тут выступаюць і эпілогі пасля кожнай з трох частак рамана.

Фармальна адсутнасць галоўнай сюжэтнай лініі не робіць твор выпадковай сукупнасцю асобных фактаў, бо арганізуюючую ролю тут адыгрывае асоба аўтара і аўтабіяграфічны час, у якім рэтраспектыўны паказ падзей спалучаецца з іх паступальным выкладам. Стварэнню цэласнага вобраза чалавека тут дапамагае трывалае знітанне прыватных, вузка прафесійных, грамадска-палітычных элементаў, у цеснай сувязі апошніх з прыватным жыццём аўтара, а таксама абагулена-філасофскіх выказванняў.

У фінальнай частцы рамана-эсэ галоўная ўвага надаецца тэме Сыходу – Смерці ўвогуле і сваёй у прыватнасці. І гэтая тэма непазбежна звязваецца з літаратурай, якая бачылася аўтару “адзінай магчымасцю змагання з Часам і з Сыходамі (у тым ліку і з уласным сыходам). У пісанні, на паперы Час можна было не проста спыніць, зафіксаваць – яго можна было

нават павярнуць назад” [10, с. 42]. Глыбокая прасякнутаць свядомасці аўтара часам выяўляецца праз тое, што ён адчувае сябе звяном паміж ужо адыйшоўшымі ў вечнасць пісьменнікамі-папярэднікамі і яшчэ не сцвердзіўшымі сябе на літаратурнай ніве наступнымі пакаленнямі. Такім чынам, у цэнтры чатырнаццаць апавяданняў, з якіх складаецца твор, знаходзіцца асоба аўтара, якая цэментуе аповед трывалым спалучэннем розных часовых пластоў, логіка-асацыятыўнымі пераходамі, літаратурнымі згадкамі і рэдактарскімі заўвагамі, знітоўваючы іх у кола.

З міфалагемай кола цесна знітавана парадыгма “вечнага вяртання”. П. Мартысюк, абпіраючыся на Ж. Дэлэза, лічыць, што “вечнае вяртанне датычыцца нечага новага і ажыццяўляецца пры недастатковай паўнаце эмпірычнага быцця або пры яго лішку” [5, с. 73]. Такім чынам, непаўната і недасканаласць сучаснага жыцця змушае пісьменнікаў звяртацца да мінулага у пошуках адказаў на складаныя надзённыя пытанні, ажыццяўляць бясконцыя спробы аднавіць страчаную гармонію з прыродай і самім сабой.

У выніку даследавання можна зазначыць, што міфалагема кола ў мастацкіх творах беларускіх пісьменнікаў ужываецца не толькі як адзін з асноўных чыннікаў сюжэта, але і служыць сродкам паказу якасці сучаснага жыцця, сутнасці чалавечай душы, сапраўднай вартасці таго ці іншага ўчынку. Універсальнасць разгледжанай міфалагемы стварае неабмежаваныя магчымасці для далейшага яе вывучэння. Цікавасць можа ўяўляць вызначэнне нацыянальнай спецыфікі міфалагемы кола, больш падрабязны аналіз яе функцый у сюжэце мастацкага тэксту.

Літаратура

1. Брова, А. Каменданцкі час для ластавак : аповесці, апавяданні / Алена Брова. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2004. – 183 с.
2. Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. Т. 2. Лабараторыя традыцыйнага мастацтва – “Яшчур” / рэдкал. : Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2006. – 832 с.
3. Брова, А. Рай даўно перанаселены : раман, аповесці, апавяданні / Алена Брова. – Мінск : Галіяфы, 2012. – 276 с.
4. Дудзюк, З. Кола Сварога / З. Дудзюк. – Мінск : Беларусь, 2006. – 293 с.
5. Мартысюк, П.Г. Мифологическая идея вечного возвращения в эволюции культуры / П.Г. Мартысюк. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2004. – 288 с.
6. Наварыч, А. Літоўскі воўк : раман / Алесь Наварыч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2005. – 325 с.
7. Рублеўская, Л. Сэрца мармуровага анёла : аповесці, апавяданні / Людміла Рублеўская. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2003. – 288 с.
8. Сіпакоў, Я. Зубрэвіцкая сага : раман у апавяданнях / Янка Сіпакоў. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2010. – 328 с.
9. Славянские древности : этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под ред. Н.И. Толстого. – Т. 1 : А–Г. – М. : Международные отношения, 1995. – 584 с.
10. Федарэнка, А. Мяжа : раман-эсэ / Андрэй Федарэнка. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2010. – 272 с.